

Bordari eta Hondarribiko euskal ondarea

SAGARZAZU, Txomin
Hondarribiko Herriko Etxean

Arratsalde on agintari, aditu, Artolatar eta herritar guziakeri eta mila esker hitz egiteko aukera hau eskaintzeagatik.

0. Nire asmoa¹

Fernandoren nortasun polifazetikoaz ari gara, azkenekoz orain dela hamar urte aritu ginen bezala. Gaurkoan haren emaitzetako bati tiraka hasiko naiz, 1980an areto nagusi honetan egindako *Hondarribiko mintzairan bertako berri* hitzaldiari, hain zuzen ere.

Lan horretan Hondarribiak euskal hizkuntzarekin eta literaturarekin izandako harremanaren berri eman zigun, besteak beste, eta bere lekukotasunetik abiatuta ohar sorta osagabe bat prestatu dut.

Barkatuko duzue, hortaz, gaurkoan *Bordari* espresuki aztertu beharrean, idazle hondarribiarren kate luzeagoan txertatzen badut.

Bi ataletan banatu dut neure mintzaldia: lehenbizikoan XIX. mende erditik gaur egunera arteko ondare idatziaz arituko naiz; bigarrenean, laburrago, gure euskararen azterketaz XX. mendean egindako saioak aipatuko ditut.

¹ Idatziz listatutako hitzok batuan daude, espero dut, hala ere, nire ahotsean herritarrei hurbil gertatzea.

Euskara mendez mende hondarribiar askoren adierazteko modu nagusia –batzuen komunikazio-tresna bakarra– izan da, eta batez ere gaur egun adostasun handia dugu geure nortasunaren adierazpide nagusietakotzat jotzeko. Horrekin batera, hala ere, adieraz dezadan XX. mendean gurasoengandik seme-alabenganako transmisioan ez garela izan hizkuntza-leialtasun handienekoak. Dena den, ezin ukatuzkoa da euskara geure-geuretzat daukagula gaur egungo hondarribiar gehienok.

1. Euskara idatziaz

Aurreko mendeetako euskararen egoeraz eta historian zehar gure herrian gertatutako hainbat gorabeheraz dakizkigunak ez ditugu gaurkoan jorratuko, beraz, zuzenean aztertuko dugu XIX. eta XX. mendeetan bertako zenbait-zenbait biztanleren baitan sortutako euskararen aia. Ikus dezagun zehatzago.

XIX. mendean euskal dialektologiari Bonaparte printzeak emandako bulkaldiak euskalkien ikerketen oinarriak sendo finkatu zituen, eta eginkizun horretan izan zuen laguntzaile-mordoska. Horietatik nabarmenenetako bat **Klaudio Otaegi** zegamarra izan zen (1836-1890), hogeita bi urte zituenetik hil bitarte Hondarribiko maisu izan zena. Bonapartek eskatutako lanen artean gureari dagozkio Irungo euskarara itzulitako dotrina eta hainbat ohar lexiko.

Otaegiren itzala, hala ere, luzeagoa da, hainbat olerki idatzi eta zuzenean esku hartu baitzuen Abbadiek Lapurdin sortu eta Euskal Herri osora hedatutako Lore Jokoetan. Koplarien guduetan hamahiru bider saritu zituzten Otaegiren lanak. Berak sortu eta itzulitakoen bilduma, bere garaiko olerkigintzaren tankerakoa bete-betea, Urkizuk eta Azurmendik argitara zuten (1991). Kazetari-artikuluak ere idatzi zituen Manterolaren *Euskal Erria* aldizkarian, gehienetan Hondarribian izandako jaialdi edo gertaeren inguruan.

Lore Jokoen oldarra 1883an iritsi zen Hondarribira. Ez dirudi, hala ere, berebiziko kemena izan zuenik musika eta literatur lehiaketetara aurkeztutako obren kopuru exkaxa kontuan hartuz gero, behintzat. **Euskaltzaleen Biltzarraren** sorrerarekin izandako zerikusia aipatzea ere bidezkoa izango da: 1901ean Hendaian eta hurrengo urtean Hondarribian izan ziren Ipar eta

Hego Euskal Herriko idazleek ortografia bateratzeko eta euskara indarberritzeko antolatutako bilkurak.

Pierre Lhande jesuita, hiztegitale, euskaltzain eta idazle emankorak (1877-1957), berriz, Hondarribia izan zuen bizileku 1911n, Javier Ugarte kaleko *Polborina*, hain zuzen ere. Bertan idatzi zuen Jaizkibelen kokatutako *Guztiederra* baserria protagonista duen *Mirentchu* frantses eleberria. Bere euskarazko eleberri bakarra, *Yolanda*, ere, gure aiekan kokatu zuen, Urdanibiko burdinolan, eta flandriarrekiko salerosketa-harremanak ditu maitasunezko istorio baten ingurune modura (ikus Casenave 2007).

Euskal Jaiak ere ospatu ziren Hondarribian. 1914an lehenbiziko mundugerra lehertu zela eta bertan behera utzi eta gero, 1925eko edizioan protagonismoa izan zuten zenbait hondarribiarrek (cf. *Hondarribia* 119).

XX. mendeko lehenbiziko hamarkadetan euskaltzaletasunak Donostia aldean zuen indarraren eragina Hondarribira ere iritsia zen, adibidez, hiri-buruko aldizkarietan irakur daitezkeen gazte hondarribiarren lehenbiziko literatur lanak kontuan hartzen baditugu. Hala, 1916an argitara zen *Euskal Esnalean* irri-lanen lehiaketan saritutako «Xoxua» kontakizun laburra (cf. *Hondarribia* 16)., Kaio Lasak idatzia; edo 1918an *Satarkaren* lehen olerki saritua, «Udaberri», edo haren anaia Txominen beste olerki bat 1923an.

Klaudio Sagarzazu Satarka (1895-1971), hain zuzen ere, urte haietan hasi zen hainbat aldizkaritan olerkiak argitaratzen. Garaiko idazle erromantikoa, sentibera, sari ugariaren hartzaila, olerki-ekoizpen handikoa. Bi liburu argitaratu zituen: *Txinpartak*, *Intza begietan*; eta hil ondoan, jaiotzaren mendeurrena gogoratzeko eraturako ospakizunetan Xabier Aranburu ilobari utzitako eskuzkribuekin atondutako *Ezti-tantak* ere argitaratu da. Beste Sagarzazutar bat, Dionisio (1898-1958), ere aipatzeko modukoa da, *Zeruko Argia* aldizkarian euskarazko artikuluak idatzi baitzituen nekazaritza-gaien inguruan.

Urte bertsuetan hasi zen Irungo *El Bidasoa* aldizkarian bertsoak argitaratzen **Juan Baxurko** Ansola (1890-1957), harako Bilintxen Joxepa bertso-sailaren protagonistaren semea. Bertso-sail ugari jarri zituen kristautasuna, jaioterria eta bizitokia, hainbat ospakizun eta pertsonaia gaitzat hartuta. Gerra ondoan argitaratu zizkioten liburuetatik aipa ditzagun bi: *Jesus* (1954) eta *Ignazio Deuna* (1955).

Beste bertso-jartzaile baten oihartzuna ere badugu: **Xeledonio, Urbiñeneko Itsua**. Fernando Artolak haren bertsoak *Zeruko Argia* aldizkarian irakurri zituela adierazi bazuen ere, ez ditut nik oraindik ikusi. Harekin 1928 aldean almejatan aritu zen Juanito Iridoik kontatu zidanaren arabera, zazpi urterekin itsu gelditu omen zen erisipelak edo jota Amuteko Urbiñeneko baserritarra. Musikazalea ere bazen, eta oso bizkorra lanean. Merezki luke, zalantzarik gabe, nik eskainitako baino arreta gehixeago.

Jakina da mendez mende Euskal Herrian Elizak girizia eskaini diola euskarari eta garatzeko bidean jarri duela. Hondarribian XX. mendean ere halaxe gertatu da mende hasieratik gaur egunera arte.

Aipa ditzagun **Amuteko kaputxinoak**. Kaputxinoekin zerikusia izango zuen Urbiñenekoak, bertatik bertara baitzuen komentua, eta Amuteko komentuan fraile euskaltzaleak ugari, Fernando Artolak eskainitako zerrenda zehatzaren arabera. Hondarribiko hizkuntza ondarean, eta bereziki euskararen zaletasunean eta erabileran, kaputxinoek izandako eragina handiegia da lerro soil batzuetan biltzeko, baina oraingoan hala ekarriko dugu. Eta ez ditzagun baztertu, halaber, herri xehearengan izango zuten eraginagatik sermoilarien lana. Eta 60. hamarkadan Amuteko auzoan eta herri guztian herri-tarren kultura-zaletasuna eta euskaltzaleatasuna pizteko egindako lan bikaina.

Baina Amuteko idazleen artean aipa dezadan herri-literaturaren alorrean duen merezitako itzalagatik **Xalbador Zapirain Ataño** errenteriarra (1912-1999). Ahozko literaturaren ezagutzaile aparta, bertsolarien familia jaioa, bertso-jartzaile ona eta narrazio-idazle fina. Ekoizpen ugari eta aberatsekoa –hamazazpi liburu baditu argitaratuak Auspoa sailean– izan zen.

Atzera pixar bat itzuliz, XX. mendeko lehenbiziko hamarkadetan euskaltzaleatasunak Donostia aldean zuen indarraren eragina Hondarribira ere iritsia zela aipatua dut. Antzerkirako joera ere horren isla da, ezbairik gabe.

Ingurune horretan abiatu zen seguraski **Fernando Artola Bordari** (1910-1983). Artolaren euskaltzaleatasun bizi-biziaren oinarrian ezinbestekoak dira Elizaren eragina, sinismena eta abertzaleatasuna. Bere belaunaldiko hainbat euskalduni bezala, gerra zibilak eten zion bizialdia, baina Lapurdiko Belokek Henriette emaztearen maitasuna eskaintzeaz gain, espiritualtasunean, sentiberatasunean eta euskal kulturaren ezagueran sakontzeko aukera bikaina ere eskaini zizkion.

Gerra ondoan euskalgintzaren eragile aipagarrienetakoa, bertsozale porrokatua eta herri-literaturaren ezagutzailerik aparta, olerkari sentibera eta hitz lauzko lanetan pindar handiko idazlea, Hondarribia, bertako jendea eta hizkera islatzeko gaitasun handiaren jabe izan zen. Eta aita herriko kale eta monumentuak erakusten *zizerone* ibili zen gisan, semea dugu ondoko belau-naldi gazteagoek gure herrierekikoetan gidari aparta.

Haren idazlan gehienak *Bakoitzak berea* bildumako bi aleetan (1982) jasota daude, eta Rafael anaiarekin batera idatzitako *Aritz beraren adarrak* eleberri autobiografikoan (1982). Itsasoari eskainitako olerki batzuek, gainera, hedadura handi xamarra izan dute Txomin semearen *Olaxta* diskoaren bidez.

*Bordari*ren ekin aberats eta emankor horren beste adibide bat emateko, aipa dezagun 1975ean ospatutako Euskal Jaietan ere parte hartu zuela, bai antolakuntzan, bai haur eta gazte literaturaren epai-mahaian eta baita idazle modura ere, ipuin eta olerki lehiaketetan sariak jaso baitzituen.

Fernando Artolaren ekarriaren neurriaz jabetzeko balio du gaurko omenaldiak eta aurretik egindakoek. Bere obraren hainbat alderdi aztertzen hasiak garelakoa nago, baina horretan sakontzeko aukera hobea dugu bertakoek eta kanpotarrek seme-alabek Herriari eman eta Udal Liburutegian denen eskura txukun-txukun katalogatutako *Bordari* Funtsaren bidez.

Herri-literaturaren eremuan **Juan Jose Irazusta** jaitzubiarraren aipamena ere nahitaezkoa da (cf. *Hondarribia* 14). Idazle berantiarra, zahartzaroan idatzi zuen Ameriketako oroitzapenetan oinarrituta *Nork bere bidea* eleberria, Aita Zavalak orraztu eta Auspoa sailean argitaratua (1980). Txoil interesgarria litzateke eskuizkribuen eta argitaratutako testuen arteko alderatzea egin ahal izatea, Jaitzubia auzoko hizkeraz ditugun datuak osatzeko.

Juan Jose Etxaburu Kamiñazpik (1913), Hondarribira ezkonduetako ondarrutarrak, ere ondo ezagutzen zituen Hondarribiko kontuak eta euskara (cf. *Hondarribia* 38). Makina bat artikulua eta lau liburu idatzi ditu, *Ondarribiako kondaira*, besteak beste, gure hiriaren euskarazko histori monografia, 1974ko lehiaketa batekotz idatzia, orraztu eta osatu ondoren 1986an argitaratua.

XX. mende erditik honantz Hondarribiko demografia nabarmen handitu da, eta bertako egin zaizkigunen artean badira hainbat eta hainbat bizilagun euskaraz hitz egiteaz gain, euskararen aldeko jarrera nabarmena erakutsi dutenak, 60. eta 70. hamarkadak ezkeroztik Euskal Herri osoan gertatu den modura. Gizatalde horrek, besteak beste, honako hiru alderdi hauek ekarri ditu: Hondarribiko gizartean sumatu duten baino euskararekiko atxikimendu handiagoa; ondorioz, euskara, bertako hizkera eta beste hizkera batzuk, gizarte-bizian gehiago erabiltzea; eta azkenik, bertako hizkerarengatik euskal hitzunei antzemandako estigmatizazioa eta aurreiritzia aldatzeko ahalegina.

Etorritakoen artean, baditugu euskaltzale aipagarri eta itzal handiko idazleak. Esate baterako, **Teodoro Hernandorena** dentista zizurkildarra, bertolaritzaren sustatzaile bikaina (1898-1994).

Martin Iturbe apaiz ikaztegiatarra (1932), berriz, 70. hamarkadan Hondarribira etorri eta orain arteko erretorea izan dugu (cf. *Hondarribia* 33). Neurtitzak eta hitz laua jorratu ditu liburu sail ugarian eta euskarazko sari nagusietako batzuk eskuratuak ditu aspaldian. Horiez gain, azken hogeita hamar urteotan era guztietako hondarribiarrentzat ahozko euskara landuaren eredu nagusia da, elizkizunetan hizlari gisa duen dohain apartagatik. Era berean, eten gabean aritu da hondarribiarrok dugun ondareaz jabetzeko ahalegin berezian, gure euskaraz izandako irudi iluna baztertzeko.

Garai hortantxe eta beranduxeago Hondarribira ziren **Martin Ugalde eta Juan San Martin**, XX. mendeko euskalgintzaren protagonista nagusietako bi, eta ez da zalantzarik bertako herrigintzaren eta ondarearen sustatzaileen artean leku berezia dutela.

Martin Ugalde andoaindarra, ohorezko euskaltzaina (1921-2004), 1969an etorri zen gure artera Venezuelatik bueltan. Hiru urte igaro ondoren, frankismoak mugaz bestalde bizitzera behartu, eta 1976an kokatu zen behin betiko Hondarribian eta bertan idatzi ditu bere obra ugariaren hainbat ale. Aipatzeko modukoak ere badira, *Hondarribia* aldizkarian zenbait urtean hilero-hilero argitaratu zituen artikuluak, gehienetan herri-bizitzaren hainbat alderdiri buruzko argibideak eskaini eta bere iduria emanez.

Juan San Martin euskaltzainak (1922-2005), berriz, Eibarren bizi zela, gerra ostean, izan zuen Rafael Artola apaiz hondarribiarrarekin harremana. Urte askoren buruan, 80. hamarkadan, kokatu zen Hondarribian. Ararteko-ohiaren obra erraldoian bada, ez bairik gabe, atal bat Hondarribiko ondareari eskainia: berari zor dizkiogu azken urteotan ezin konta ahala ikerlan eta dibulgazio-artikulu Jaizkibeleko historiaurreko aurkikundeez, toponimiaz, euskal hizkuntzaz eta literaturaz nahiz kulturaren alor gehienez, eta baita herri-arkitekturaren ingurukoez ere. Horien bilduma 2003an argitaratu zuen Udalak *Antzinatik gaur egunera, Hondarribia* izenburupeko liburuan.

Jakina da Francoren heriotzaren ondoko aldiak demokrazia ekarri duela Hego Euskal Herrira eta euskararen ofizialtasunari bide eman zaiola. Honen, zalantzarik gabe, 70. hamarkadatik bereziki bultzaldia jaso zuen euskararen bilakaerari onura ekarri dio, euskal arloetan ari direnen egitekoa aintzat hartzea, oro har, eta, era berean, erakundeek ere euskara gogoan harturik hizkuntza politika aurrera eramatea. Zaletasunez eta lanbidez euskara egunero jorratzen ari den makina bat jenderen jaioterri eta bizileku da Hondarribia: irakasleak, itzultzaileak, ikasliburuen egileak, unibertsitate-irakasleak, kazetariak, musikariak, zinemagileak, teknikariak... eta berorien lanaren emaitzak aberasten du egunero Hondarribiko euskal ondarea alor horietan; egunero aberasten duen moduan, era berean, erakunde hurbilenen euskararen aldeko politikak. Aipa dezadan sorta llabur bat.

Arantxa Urretabizkaia euskaltzain urgazle donostiarra (1947) aspaldian bizi da gure artean. Bere obra oparoan kazetaritza, gidoigintza eta olerkigintza landu ditu, besteak beste, eta euskal literatura modernoan ezinbesteko erreferentzia bihurtu da eleberrigintzan jorratutako bidearengatik batez ere: *Zergatik Panpox* (1979) lehenbiziko eleberrian landutako gaiak (emakumeak gizartean duen egitekoa, amatasuna, sexualitatea) eta kontatzeko modu berritzaileak jarraipena izan dute bere literatur ibilaldian. 2010ean argitaratu berri duen *3 Mariak* eleberria, gainera, Hondarribian kokatu du eta bertako emakume batzuen zahartzaroko egoera eta kezketatik abiatuta gizar-teari, familiari eta pertsonari buruzko hainbat hausnarketa eskaini ditu.

Urretabizkaiaren azken nobelan gertatu den moduan, gure herrian bertakotuak zenbaitetan inor baino hobeto jabetu dira herriko gertaerez, per-

tsonaiez, inguruaz eta hizkeraz, eta gainera literatura bihurtu dute. Horren eredu garbia dugu **Jexumari Mendizabal Bizargorri** irakasle ormaiztegiarra (1949), itzulpengintzako *Euskadi* saria jaso berri duena Horacio Quirogaren ipuinen *Eguzki kolpea* itzulpenagatik (2009). *Ilargiaren lekuko* liburua (1989) hartzea aski da gure bailarako euskaraz eta pertsonaiez narrazioak nola on-tzen dituen konturatuzko; edo *Hondarribia* aldizkarian argitaratutako erre-portajeak eta jarritako bertso-sailak; edo *Diario Vasco* egunkarian azkeneko urteotan idatzitako kazetari-zutabeak. Tartean ere baditu, jakina, zenbait lan hondarribiarron hizkuntza ondareari berezkoa duen balioa eman die-zaiogun eskatuz.

Mikel Garmendia eta Karlos Zabala irundar hondarribiartua ere ari dira literaturgintzan, batak zein besteak sorkuntza nahiz itzulpengintza landua dituzte. Mikelek euskaratuak ditu Duras frantsesaren *Maitalea* (1996), Unamunoren *Laino* (1998) eta Sábatoren *Tunela* (2007); Karlosen sorkuntzalanetatik aipa ditzadan Irunen saritutako *Mende akabera* olerki-liburua (1994), eta Zarautzen saritutako *Karakol Txikiren ipuinak* haur-kontakizuna (2002); itzulitakoetatik, Vernerren *Mikel Strogoff* (2002), Zolaren *Parisen sabela* (2004), Euskadi saria, eta Malraux-ren *Esperantza* (2008).

Biografia sailean **Maritxu Murua** donostiarrak (1942), urtetan Hondarribiko Institutuko irakasle izan denak, 2010ean argitara du *Nelson Mandela XX. mendeko politikari hegoafrikar garrantzitsuaren bizitzaren azterketa*.

Udaletxe honetan gauzatutako hizkuntza politikaren zenbait emaitza aipatu ditzagun labur.

Bordari-Satarka literatur lehiaketaren hogeita zazpi edizioek balio izan dute herriko gazte eta helduek literatur sorkuntzan atsegin hartu, trebatu eta irakurzaletasuna sustatzeko. Txiste grafikoen lehiaketaren hemeretzi edizioek gazteen beste adierazpide batzuk sustatu dituzte.

Hondarribia herri-aldizkariak 1986tik 2009ra bitarteko berrehun aletik gorako kopuruan, euskal idazle iaioen lanekin batera, erdaraz aritzen diren edo euskaraz gutxixeago idazten zuten beste zenbaiten euskarazko idatziak irakurtzeko aukera eskaini du, beti ere irakurgarritasuna eta hurbiltasuna gogoan. Ale berezietan, gainera, herriko idazleen arteko lankidetzatza bultzat-

tzeko balio izan du, adibidez, Kofradiaren etxe berriaren estreina egin zenean edo Bordariren seme-alabek Udalari aitaren dokumentuak eman zizkiotenean.

Nabarmentzekoa da beste ekoizpen batzuetarako bultzaldia ere eskaini duela. Esate baterako, **Lurdes Zubeldiaren** *Nere sukaldetxoan* liburuak (2006) aldizkarian argitaratutako artikulu-sorta biltzeaz gain, emakume honen sormena ezagutzeko parada egokia eskaintzen du, olerkiak eta kantuak nahiz bere baitakoak nahiz besteren kantuetarako sortutako hitzak bertan jasoak baitira.

Udalak abian jarri dituen zenbait egitasmok gure hizkuntza-ondarearen azterketan aurrera egiteko aukera eman dute: Joxe Jabier Furundarenaren *Hondarribiko toponimia* Euskaltzaindiaren *Onomasticon Vasconiae* sailean (2002); *Hondarribiko eta Irungo euskara* liburuan (2005) neunik egindako bi hirietako hizkeren azterketa; eta aurten Pio Perez Aldasorok koordinatutako *Hondarribiko aitona-amonekin blagan* lekukotasunen dokumentala (2010). Aipa dezadan, azkenik, gure ondarea aberasten ari direla, halaber, azkeneko urteotan gaztelaniaz eta euskaraz argitaratzen ari diren liburu batzuk, bereziki nabarmentzekoa da *Hondarribiko historia* Jose Luis Orellak koordinatutako ikerlan-bilduma (2004).

2. Hondarribiko hizkeraren azterketa

Aipatu berri denez, aurrera egin du Hondarribiko hizkerari buruzko azterketak XX. mendean.

Mende-hasierako urte horietan ere ibili ziren joan-etorrian zenbait euskaltzain ospetsu. **Azku**e, adibidez, Hondarribian barrena ibili zen ikerlaretarako lekukotasunak biltzen. Azkuek Hondarribiko, Irungo eta Oiarzungo hizkeren nafar isuria azpimarratu zuen. *Erizkizundi Irukoitzean* ere jaso ziren zenbait lekukotasun.

Nils Holmer suediarrek 1950ean hamabi hondarribiarren testigantza aztertu zituen *El idioma vasco hablado* lanean eta, besteak beste, Jaitzubia auzoko hizkeraren berri eskaini zuen.

Nikolas Alzolak *El Bidasoa* aldizkarian argitaratu «Literatura oral euskérica de la comarca bidasotarra» bilduman berrogei testu dira Hondarribiarekin zerikusia dutenak, gaur egun Luma argitaletxearen *Euskaraz, Irunen barrena* liburuan irakur daitezkeenak (1994).

Euskal Herrian zehar egindako **ikerlan nagusi** batzuetan ere jaso dira Hondarribiko lekukotasunak: **Yrizar** eta bere laguntzaileek aditza jasoa dute (1992). **Arantzadi taldekoek** *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa* (1984-1990) eta **Euskaltzaindiak** *Euskal Herriko Hizkuntz Atlasa* (1986). **Alfonso Irigoyenek** itsas hiztegia ere jaso du Manuel Alvar-en «Léxico de los marineros peninsulares» lanekotz (1985).

Hondarribian bertakotu direnen artean, **Juan Antonio Letamendia** donostiarraren ekarria (1940) aintzat hartzeko modukoa da. Euskararen didaktikan oinarrizko tresnak eskaini ditu, dialektologia-ikerketan aritu da, udaletxe honetan hainbat ekimen eta proposamen jorratu ditu, eta gure herriko hizkeraren azterketan buru-belarri aritu da. Gainera, aitor dezadan irakasle eta bide-erakusle izan dudala lantegi horretan. Bordariren 1980ko hitzaldia grabatu eta argitaratu aurretik testuari tildeak jartzeko eskatu zion egileari, gure herriko azentueraren berri fidagarria jasotzeko; gure hizkeraren bokalismoaz hainbat ohar mamitsu argitaratu zituen *Hondarribia* aldizkarian (1990), eta elkarrekin aztertu ditugu XVIII. mendeko Salazarren predikua (1992), besteak beste.

Garai bertsuan aztertu genuen **Jose Ignacio Hualde** irakasleak eta biok Hondarribiko azentuera nagusia (1991). **Koldo Zuazoren** lanak ere axola handikoak izan dira euskalkien sailkapenean gure hizkerak duen kokagunea zehazteko.

3. Azken hitza

Luze eta xehe aritu naiz, barkatu, bñon Bordarik jarritako hizpideari segitzen saiatu naiz, jakinda ere, osatu beharreko makina bat kontu izango dituela hitzalditxo honek.

Mila esker denaki.